

הפרק החסר

מה יש בו בספר שהופך אותו למטאפורה לסובייקט? מדוע יש לנו רצון להזדהות של ממש עם ספרים? להיעשות ספר? לירן רזינסקי כותב לתווה על ההיבט הפטישיסטי של הספר ועל היחסים בין הספר לסובייקט ולגוף האנושי, כפי שאלה מיוצגים בתערוכה "ביבליולוגיה" במוזיאון פתח תקווה לאמנות.

ביקורת מאת לירן רזינסקי מרץ 23, 2016

התערוכה "ביבליולוגיה" במוזיאון פתח תקווה לאמנות, שאצרו רפאל סיגל ודרורית גור אריה, מציבה במרכזה את הספר. לא תכניו של הספר - הרעיונות שמאחורי המילים - הם המוקד כי אם הספר כאובייקט. המוצגים השונים חוקרים כולם את חומריותו של הספר. עבודת האוצרות המוקפדת יצרה מכלול הדוק שמספר סיפור של ממש. ניתן למפות בה שלושה צירים מרכזיים שמשלבים ביניהם ופורטים את שאלת החומריות של הספר בשלושה אופנים. הציר הראשון הוא הספר כאובייקט: החפציות שלו, המרקם שלו, המימדים החומריים הנותרים כאשר היבט התוכן, מהותו של הספר, "נוקה". הציר השני הוא ההשקעה הרגשית ביחס לאובייקט הזה, כלומר ההיבט הפטישיסטי של יחסנו לספרים: באספנות, בסקרנות, באחיזה, במגע. זהו אותו משקע לא רציונלי, משתוקק, ביחס שלנו אל הספרים. הציר השלישי של התערוכה הוא החשוב ביותר, חקירת הזיקות שבין הספר כאובייקט לגוף האנושי וזו שבין הספר לסובייקט.

מראה הצבה ביבליולוגיה.jpg

[1] "ביבליוולוגיה". מראה הצבה. מוזיאון פתח תקווה לאמנות
2016. צילום: אלעד שריג.

הציר הראשון של התערוכה עוסק, כאמור, בהיבט החומרי, החפצי של הספר, של האות, של הכתיבה. כך למשל בעבודתו של מיכה אולמן פ"ה ה"א- (2015), בה הוא חפר בורות בחצר שלפני הכניסה למוזיאון ויצר באמצעותם את האותיות פ' ו- ' המרכיבות את המילה פה, כלומר - כאן, שמקבעת למקום, ובאותה עת גם את המילה פה, כלומר האיבר שמפיק את הצליל והמילה. החומריות מצויה כבר כאן, עוד לפני הכניסה למוזיאון, באותיות החפורות באדמה - ב-"חומר" במשמעותו הבסיסית ביותר. גם בעבודה הכוללת ספרים של אביטל גבע משנת 1978, ההיבט החומרי בולט. בעבודה זו הספרים הישנים המיועדים למחזור משמשים את גבע כחומר גלם, יחד עם הבטון והעפר, לבניית קיר. הספר מוצג כחפץ שעובר תהליכי בלייה וכליון אורגניים, מעוקר מהתכנים הסימבולים אותם הוא נושא, אך באותה עת, במידת מה, הוא גם מקודש, אובייקט שעבר סקרליזציה (כותרת העבודה היא "כותל", ולא סתם קיר). דואליות דומה משתקפת בתערוכה בכללותה.

[2] [photo by Netaly Aylon.jpg](#)

[3] מיכה אולמן. פ"ה ה"א
 2015. צילום: נטלי אילון

בציר השני התערוכה חוקרת את המימד הפטישיסטי של היחס לספר, בלי לשפוט אותו. הוא עומד פה להתבוננות אבל לא לפסילה. מימד פטישיסטי זה כרוך בעובדה שמחד, אנו מייחסים לספרים יותר משמעות מהחומריות שלהם (ספר הוא לא סתם חפץ), ומאידך, אנחנו תולים את ההיבט הסימבולי שלהם בחומריות, שהרי הזיקה הרגשית קיימת כלפי הספר כאובייקט, ולא כלפי התכנים (אין פטיש למשל לספרים דיגיטליים). ההתרכזות היא בהיבט החומרי אך בדיוק שם מתגלם ומתממש ההיבט הסימבולי, משום שהחומריות הזו היא סמיכה, בעצמה סימבולית, או אובייקט של תשוקה, יחס, התענגות, כמו בעבודת הווידיאו שיצר האוצר סיגל, *מחברת* (2015): יד זקנה של אספן מדפדפת באיטיות אין קץ בדפים של ספר. העבודה מלווה בציטוט ממסתו של ולטר בנימין "אני פורק את ספרייתי" (שנדמה שהיא מקור השראה נסתר ומשמעותי לתערוכה כולה): "צריך רק להתבונן באספן כלשהו שעה שהוא מטפל בחפצים שבוויטרינה שלו. משאך נטל אותם בידיו, דומה כי הוא נושא, בהשראתם, את מבטו למרחקים." ההיבט הארוטי ביחסים שבין הספר לאספן חוזר גם בציטוט הבא מתוך אותה מסה של בנימין: "לעומת זאת נמנה עם היפים שבזיכרונותיו של האספן הרגע שבו נחלץ לעזרתו של ספר, שלא הקדיש לו מימיו מחשבה, קל וחומר משאלה, רק משום שנח מופקר ועוזב כל כך בשוק הפתוח, וקנה אותו, כשם שקנה הנסיך באגדות אלף לילה ולילה שפחה יפה כדי להוציאה לחופשי. שכן בעיני אספן הספרים מצוי החופש האמיתי של כל הספרים אישם על גבי מדפי ספרייתו." ¹

[4] [P.T.M_017.jpg](#)

[5] רפאל סיגל. "מחברת". מראה הצבה. מוזיאון פתח תקווה לאמנות
2016. צילום: אלעד שריג.

המימד הפטישיסטי בולט במספר עבודות נוספות, למשל במיצבאופקים שבורים של מאיה ז"ק ו- Stuben21 (פטר דניאל וניקול הורן), המתרפק על הספריות האבודות של העם היהודי ומכנס (באופן קצת נטול ביקורתיות) במין ספריה חדשה את "המיטב" של העם היהודי. ז"ק פנתה לאנשי רוח וביקשה מהם להמליץ על הספרים החשובים בעיניהם, על מנת לכנס יחד ספרים שיהוו מעין קאנון יהודי, ואלה מונחים על מדפים בעבודה שלה. ההתרפקות על הספרים, האחיזה בהם כמשמרי היסטוריה וכמאחדי זהות ותרבות, הרצון לאסוף, ללקט, לשים במקום אחד את כולם, כל אלה הם ביטויים של אספנות ופטישיזציה.

[6] [P.T.M_031.jpg](#)

[7] מאיה ז"ק ו- Stuben21. "אופקים שבורים". מראה הצבה. מוזיאון פתח תקווה לאמנות 2016. צילום: אלעד שריג.

האם התשוקה הפטישיסטית לספר היא נחלת העבר? התערוכה אינה מעלה את השאלה בצורה ישירה אבל נדמה שבהקשר התרבותי הנוכחי עצם התמקדותה של התערוכה בספר כאובייקט ובחומריותו אינה יכולה שלא להתפרש גם כבחינה של שאלה זו. האם העידן הדיגיטלי, שבו הדפוס מת, כך אומרים לנו, הוא פוסט-פטישיסטי? נדמה שהתשובה היא שלילית, שהתשוקה הזאת מפעפעת בעורקינו בדיוק בגלל שספר אינו רק ספר, בדיוק בגלל שבין הספר והסובייקט האנושי יש יותר מיחס של שימוש או התבוננות. הספר הוא מטאפורה לסובייקט.

החיבור בין היחס הפטישיסטי אל הספר לבין היותו מטפורה, ויותר מזה, גילום לסובייקט, נרמז גם במסתו של בנימין "אני פורק את ספרייתי", המוזכרת לעיל. בנימין מדגיש את המימד האספני אך הספציפי לספרים: "בשביל האספן [...] הקניין הוא הקשר העמוק ביותר אל הדברים. לא שהם חיים בו, אלא הוא הדר בתוכם. הנה הצגתי לפניכם אחד ממדוריו, שאבני הבניין שלו הן ספרים, והנה הוא נעלם בתוכו, כראוי לו." ²

ואכן, הציר השלישי בתערוכה חוקר לא רק את גופו של הספר, אלא גם את הזיקות העדינות שבין הספר לגוף האנושי, ובהמשך בין הספר לבין הסובייקט האנושי. הדמיון הזה, הממשק שבין האנושי והספרי, נחקר בתערוכה בשורה של מוצגים. למשל, בעבודה המעניינת בראשית מת (2011) של ואניה-יונתן שאוב, מוצג ספר חי-מת. העבודה מדגישה את המימד החומרי של הספר, שהוזכר כבר, אבל מחברת אותו באופן עמוק יותר לחיים ולגופניות. שאוב מנביט זרעים בתוך ספרים שהוא מייצר בעצמו (דפים של נייר-עובש שנכרכים יחד). הזרעים נובטים, מתפתחים לצמחים, חיים, קמלים ונובלים. הספר ירוק ופורח לתקופת מה, יש לשער, כלומר חי ממש, ואז קמל, מתייבש, מתעוות. הספר המעוות, הנרקב שבתערוכה מחזיר אותנו אל הביולוגי, אל האורגני. זהו ספר שאינו רק אות (ולא אות מתה), אלא גוף, גוף מת: דבר, עצם, אבל לא רק קופסה מרובעת שבתוכה סמלים, אלא מי שפיעמו בו פעם חיים וכעת מת. אם אנו רגילים לחשוב על ספרים כדבר שמתקיים ביציבות, בניגוד אולי לביולוגי החולף, שאוב מעמת אותנו עם ספר שעובר מחזור חיים וחשוף גם הוא לפגעי הזמן (אך לא נשחק, בלה, כי אם קמל, מזדקן, ככל יצור אורגני), ולבסוף מת.

[8] [P.T.M_065 \(1\).jpg](#)

[9] ואניה-יונתן שאוב. "בראשית מת"
2011. צילום: אלעד שריג

לא רק הספר כמכלול מהווה מטפורה לגופני אלא גם הסימנים הממלאים אותו: בעבודה יפהייה שמוצגת בתערוכה, תיעוד וידאו של יצירת מחול, מזרימה הכוריאוגרפית מארי שווינאר (Chouinard) חיים לתוך אותיות מתות. יצירת המחול של שווינאר מחייה ורוקדת את הסימנים המשונים - חציים אותיות, חציים רישומים, אולי רישומי גוף - בספרו של המשורר הצרפתי אנרי מישו (Michaux) "תנועות" (Mouvements). סימני הדיו - שפה חדשה? השירה הטהורה ביותר שנותנת למילים ולסימנים עצמם לדבר, בלי המחשבה? - הופכים לתנועות גוף של רקדנים בשחור, אנשים-אותיות, ומקבלים חיוניות ומימוש על הבמה.

מוצגים אחרים מתייחסים לקשר הסימבולי בין הספר לסובייקט ולא דווקא לגוף. כך למשל צמד מוצגים שמשלימים זה את זה: ספרים שמכר ולטר בנימין לספריה הלאומית, בסיועו של ידידו גרשום שולם, נשלפו ממדפיה והם מוצגים לראווה בתיבה מזכוכית. כפי שמלמד הטקסט של אוצרי התערוכה, אלה הם ספרי הפילוסוף והתיאולוג הגרמני פרנץ פון-באדר, ששהו בספרייתו הפרטית של בנימין במשך תשע שנים. בעיני בנימין היו אלה ספרים מן המעלה הראשונה, בין נכסיו היקרים ביותר. כאשר החליט למכור אותם ב-1934 כבר היה בגלות וידע מחסור ומצוקה. בנימין שלח אותם לידידו שולם וכתב: "מי יתן וימצאו אכסניה בטוחה יותר בישראל, אם בספריית האוניברסיטה בירושלים ואם בזו שלך" (9.7.1934). בנימין, שחשב לבוא בעצמו לפלשתינה, לאוניברסיטה העברית, לא הצליח לעשות זאת, וכאשר שלח יד בנפשו גופתו אבדה, כפי שמזכיר הטקסט לצד ארון הזכוכית. הרמיזה ברורה: במקום הגוף האבוד, ישנם הספרים, הנוכחים. דבריו של בנימין שציטטתי לעיל מקבלים משמעות חדשה: "הצגתי לפניכם אחד ממדוריו, שאבני הבניין שלו הן ספרים, והנה הוא נעלם בתוכו, כראוי לו."

[מראה הצבה ביביליולוגיה jpg.2 \[10\]](#)

[11] "ביביליולוגיה". מראה הצבה. מארי שווינאר (וידיאו) ונגה ענבר (ברקע). מוזיאון פתח תקווה לאמנות 2016. צילום: אלעד שריג.

מוצג אחר הוא צילומי ארכיון של ערימות ספרים של יהודים, שהוחרמו ונלקחו כשלל על ידי הנאצים על מנת להקים ספרייה. בניגוד לדימוי שרווח לגבי שריפת הספרים, הרצון הנאצי לא היה רק לבער אלא לאסוף, לחקור ולשמר את הספרים היהודים בארכיון, כמין היבט מוזיאלי של חיי הגזע היהודי³. הערימות, כדרכן של ערימות בתצלומים מהשואה, מעוררות אי נחת, ושוב יש לנו ספרים שניצלו המייצגים אנשים בשר ודם שמתו.

בשני המוצגים, אם כן, סובייקט אנושי נעלם וספר שמופיע במקומו נאסף, קוטלג, שומר, אורכב, ושרד. באותו האופן, גם המיצב של ז"ק ו- Stuben21, שהזכרתי קודם, מציג תמונות של בתי מדרש וחדרי לימוד משוחזרים מתצלומים של רומן ווישניאק ומשטיבלך עכשוויים בירושלים, מרחבים ריקים מאדם שמאכסנים ספרים, מעיל ארוך תלוי על קולב, כובע, סימנים לנוכחות אנושית חסרה. נוכחות מלאה של ספרים, שמדגישה את היעדרה של נוכחות אנושית.

לזיהוי בין סובייקט לספר יש היסטוריה ארוכה וביטויים רבים. כך למשל, ז'אק לאקאן (Lacan) מגדיר בציטוט ידוע את הלא מודע כ"פרק החסר" או המצונזר בהיסטוריה שלי⁴. מטפורה זו שמה דגש על החוסר, על העמודים התלושים, אבל הם תלושים ממכלול, והמכלול הזה מושווה פה לספר: ספר שיש לקרוא, לפענח, ואפילו לזהות מה כתוב בעמודים המושמטים.

באוטוביוגרפיות רבות הספר אינו רק דימוי לעצמי, רק מטאפורה מעניינת: הזיהוי עצמי-ספר הופך לשאיפה, להזדהות, לפרויקט חיים-כתיבה. באוטוביוגרפיה החיבור סובייקט-ספר הוא האינטימי ביותר: לא רק יחס של קניין, לא של קריאה, ואפילו לא סתם של כתיבה כמו סופר הכותב ספר. מהלך חיים נכתב ונדחס לתוך כרך, והספר הגמור מייצג את כותבו ומגלם אותו. הסובייקט כותב את עצמו עד שנהפך לספר.

מה יש בו בספר שהופך אותו למטפורה לסובייקט, ואף ליותר ממטפורה במובן שבו יש רצון להזדהות של ממש, להיעשות ספר? נדמה שחלק מהתשובה נעוץ בכפילות שהוזכרה לעיל: היותו של הספר בעת ובעונה אחת חפץ דומם ככל החפצים, וכזה שניחן בחיים סימבוליים במובן של התכנים הכתובים בו (מילים, רעיונות, מחשבות), שערכם וקיומם נמצא מעבר לעקבות הדיו של האותיות, מעבר לדפים המודפסים. הספר הוא דימוי לאדם, שגם הוא חי בו-זמנית בעולמות סימבוליים ובגוף יצורי. בעבודתהפנטום, מזכירה נגה ענבר כי גם לגופני יש מימד סמלי: ענבר מציגה דימויים שנדגמו מגופה-שלה ונוצרו

באמצעות סריקת MRI או בעזרת מיקרוסקופ אלקטרוני סורק (SEM). דימויים אלה מודפסים לאורך צירים אנכיים על ניירות תלויים, כך שהגוף הופך גם הוא למידע, לאתר ארכיוני.

מכיוון אחר, הספר הוא הסגרות, ההתחלה והסוף של סובייקט אחד, הוא נרטיב ומהלך חיים. הספר הוא מכלול עצמאי עם חיבורים למכלולים אחרים, והוא מדבר. ובמקביל, למרות המכלוליות הסגורה וההרמטית של הספר, הספר הוא גם הריבוי של מהלכי חיים אפשריים וממשיים, בית מלאכה לחישול מחשבות ורגשות. בפסקה אודות הרעיון של "עצמי כספר" הנפוצ בכתביה האוטוביוגרפית בצרפת, עומד מייקל שרינגהם (Sheringham), חוקר האוטוביוגרפיות בספרות הצרפתית, על הפיתוי ברעיון של הספר כמטפורה לסובייקט האנושי, במקרה זה לסובייקט המסוים שכתב את הספר המסוים:

"מצד אחד, הספר הוא מלא ויציב (solid), נייד, בעל נפח (voluminous), קריא, אוטוריטטיווי, סמכותי, תמידי: מונומנט, מזולאום. את השדה הדימויי של העצמי ככרך ניתן לראות ממונטיין לרוסו [...], שאטובריאן, לריס ולפורט. אך מצד שני, הספר הוא גם שופע וענף (voluminous) גם במובן מוקדם יותר של המילה: "מלא בפניות וסיבובים, מכיל ומורכב מפיתולים וסלסולים" (OED): אצל אותם כותבים, ממונטיין ללפורט אפשר לעקוב אחר הזדהויות שבהן הפיתולים והסיבוכים של הכתיבה נחוים כמה שמשקף את הריבוי של העצמי, את עמידותו בפני הנסיון לתפוס אותו. מה שהוא מושא לפטישיזציה במקרה כזה, אינו תמונת המראה היציבה של העצמי, שאפשר לקחת מהספר אל החיים, אלא שפע הסימנים, המילים והעקבות של העצמיות המתחוללים כשהאוטוביוגרף "מעבד" זכרונות, השערות ומסמכים." [5](#)

הספר הוא אחד אבל גם מרובה. יציב, נצחי, אבל משתנה, מכיל עושר פנימי. "ביבליולוגיה" מציעה חקירה של ההיבטים הללו ורבים אחרים. תערוכה נהדרת ומעוררת מחשבה.

[התערוכה "ביבליולוגיה: הספר כגוף" מוצגת במוזיאון פתח תקווה לאמנות עד ה-26 במרץ 2016](#) [12] (אוצרים: דרורית גור אריה ורפאל סיגל)

- 1. [ולטר בנימין](#), "אני פורק את ספרייתי", מבחר כתבים א: המשוטט, תר. דוד זינגר (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1992), 107-113, 110-11.
- 2. [ולטר בנימין](#), "אני פורק את ספרייתי", 113.
- 3. ר' למשל: Sally, Mcgrane. ["What Became of the Jewish Books?"](#), The New Yorker, [13] February 28, 2014
- 4. Jacques Lacan, "The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis," in [Écrits. A selection](#), trans. Alan Sheridan (London and New York: Routledge, 1989 [1966]), p. 38.
- 5. Michael Sheringham, [French Autobiography: Devices and Desires](#) (Oxford: Clarendon Press, 1993), pp.

[http://tohumagazine.com/he/article/%E2%80%8B%D7%94%D7%A4%D7%A8%D7%A8Source URL: 7-%D7%94%D7%97%D7%A1%D7%A8](http://tohumagazine.com/he/article/%E2%80%8B%D7%94%D7%A4%D7%A8%D7%A8Source%20URL%3A%207-%D7%94%D7%97%D7%A1%D7%A8)

Links

- [1] <http://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%9E%D7%A8%D7%90%D7%94%20%D7%94%D7%A6%D7%91%D7%94%20%D7%91%D7%99%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%92%D7%99%D7%94.jpg>
- [2] <http://tohumagazine.com/he/file/photo-netaly-aylon.jpg>
- [3] http://tohumagazine.com/sites/default/files/photo%20by%20Netaly%20Aylon_0.jpg
- [4] <http://tohumagazine.com/he/file/ptm017.jpg>
- [5] http://tohumagazine.com/sites/default/files/P.T.M_017.jpg
- [6] <http://tohumagazine.com/he/file/ptm031.jpg>
- [7] http://tohumagazine.com/sites/default/files/P.T.M_031_0.jpg
- [8] <http://tohumagazine.com/he/file/ptm065-1.jpg>
- [9] http://tohumagazine.com/sites/default/files/P.T.M_065%20%281%29_0.jpg
- [10] <http://tohumagazine.com/he/file/%D7%9E%D7%A8%D7%90%D7%94-%D7%94%D7%A6%D7%91%D7%94-%D7%91%D7%99%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%92%D7%99%D7%94-2.jpg>
- [11] http://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%9E%D7%A8%D7%90%D7%94%20%D7%94%D7%A6%D7%91%D7%94%20%D7%91%D7%99%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%92%D7%99%D7%94%202_0.jpg
- [12] <http://www.petachtikvamuseum.com/he/Exhibitions.aspx?eid=3694>
- [13] <http://www.newyorker.com/books/page-turner/what-became-of-the-jewish-books>

